

NAUČNOM VEĆU MEDICINSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U BEOGRDU

Na sednici Naučnog veća Medicinskog fakulteta u Beogradu, održanoj dana 15.03.2018. godine, broj 5940/15-AJ, imenovana je komisija za ocenu završene doktorske disertacije pod naslovom:

„Ispitivanje faktora koji utiču na znanje, stavove i ponašanje žena u odnosu na rano otkrivanje raka dojke“

kandidata Mr sci. med. dr Ane Jovićević, zaposlene u Institutu za onkologiju i radiologiju Srbije u Beogradu.

Mentor je prof. dr Tatjana Pekmezović.

Komisija za ocenu završene doktorske disertacije imenovana je u sastavu:

1. Prof. dr Darija Kisić Tepavčević, profesor Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu
2. Prof. dr Marina Nikitović, profesor Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu
3. Prof. dr Ferenc Vicko, profesor Medicinskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.

Na osnovu analize priložene doktorske disertacije, komisija za ocenu završene doktorske disertacije jednoglasno podnosi Naučnom veću Medicinskog fakulteta sledeći

IZVEŠTAJ

A) Prikaz sadržaja doktorke disertacije

Doktorska disertacija dr Ane Jovićević napisana je na ukupno 106 strana i podeljena je na sledeća poglavlja: uvod, ciljevi rada, materijal i metode, rezultati, diskusija, zaključci i literatura. U disertaciji se nalazi ukupno 59 tabela. Doktorska disertacija sadrži sažetak na srpskom i engleskom jeziku, biografiju kandidata, podatke o komisiji i spisak skraćenica korišćenih u tekstu.

U **uvodu** je dat prikaz epidemiološke situacije raka dojke u svetu i u našoj zemlji, faktora rizika za rak dojke, značaja ranog otkrivanja raka dojke kao i opštih principa skrininga. Naglašene su razlike između organizovanog i oportunog skrininga za rak dojke. Prikazana je

situacija po pitanju oportunog i organizovanog skrininga za rak dojke u Srbiji, uz navođenje podataka o nedovoljnom odzivu na organizovani skrining program. Dat je pregled dosadašnjih saznanja o faktorima koji utiču na ponašanje žena u odnosu na preventivni pregled dojki.

Ciljevi rada su precizno definisani. Sastoje se od ispitivanja ponašanja žena starosti 40-69 godina u Beogradu u odnosu na preventivne preglede dojki, ispitivanja njihovih znanja i stavova o raku dojke i ranom otkrivanju raka dojke kao i utvrđivanja faktora koji kao motivacioni činioci ili kao prepreka utiču na učešće u skriningu raka dojke. Cilj je i utvrditi da li je u periodu od 2009. godine do 2016. godine došlo do promena u znanju, stavovima i ponašanju navedenih žena u odnosu na rak dojke i preventivne preglede dojki.

U poglavlju **materijal i metode** je navedeno da se radi o studiji znanja, stavova i ponašanja koja je sprovedena u Institutu za onkologiju i radiologiju Srbije u Beogradu među ženama starosti 40-69 godina iz Beograda koje su došle u Institut na preventivni pregled dojki. Prvi krug istraživanja sproveden je 2009. godine, u periodu usvajanja nacionalnog Programa prevencije raka dojke. Drugi krug istraživanja sproveden je 2016. godine, nakon sprovođenja u Srbiji brojnih aktivnosti za unapređenje prevencije raka dojke.

Ova studija je odobrena je od strane Etičkog odbora Instituta za onkologiju i radiologiju Srbije i Etičkog veća Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Istraživanje je bilo dobrovoljno i anonimno a ispitanice su samostalno popunjavale standardizovani upitnik koji na početku sadrži informaciju o predmetu i svrsi istraživanja. Upitnik sadrži pitanja o demografskim karakteristikama, pitanja o motivima i barijerama za preglede kao i pitanja kojima se procenjuju znanje, stavovi i ponašanje žena u odnosu na različite aspekte raka dojke i preglede dojki.

U poglavlju **rezultati** detaljno su opisani i jasno predstavljeni svi dobijeni rezultati.

Diskusija je napisana jasno i pregledno, uz prikaz podataka drugih istraživanja sa uporednim pregledom dobijenih rezultata doktorske disertacije.

Zaključci sažeto prikazuju najvažnije nalaze koji su proistekli iz rezultata rada.

Korišćena **literatura** sadrži spisak od 137 referenci.

B) Kratak opis postignutih rezultata

U istraživanje je uključeno 478 žena starosti 40-69 godina u 2009. godini i 431 žena iste starosti u 2016. godini. Između ove dve grupe nije bilo značajnih razlika u starosnoj distribuciji i školskoj spremi.

Broj žena koje su imale bar jedan pregled dojki od strane lekara (pre dolaska na pregled tokom kojeg je sprovedeno istraživanje) se u 2016. godini značajno povećao u odnosu na 2009. godinu ($p=0,000$). Isto tako, udeo žena koje su imale bar jedan mamografski pregled se značajno povećao (sa 30,1% na 58,6%, $p=0,000$) ali uz skromnije povećanje broja žena sa redovnim pregledima. Uočeno je da oko 11% žena starosti 50-59 navodi da je redovno išlo na preglede dojki kod lekara ali nikada nije imalo mamografiju.

Kao razloge odlaska na pregled ispitanice u 2009. godini najčešće navode brigu o zdravlju, savet prijatelja, uticaj medija i rak u porodici. U 2016. godini, značajno češći ($p=0,000$) i najzastupljeniji razlog je savet ginekologa. Briga o sopstvenom zdravlju je i dalje čest razlog a uticaj sredstava javnog informisanja i saveti prijatelja i porodice se značajno ređe navode.

Najčešće navođeni razlozi neodlaska na preglede su odsustvo tegoba od strane dojki i nepostojanje raka u porodici. Udeo žena koje navode gužve i dugo čekanje kod lekara kao barijeru se značajno smanjio.

U posmatranom periodu, došlo je do značajnih promena u znanju i stavovima o tome koji je najznačajniji pregled za otkrivanje raka dojke, šta je mamografija i kada treba započeti redovne preglede, prepoznavanju simptoma raka dojke, uspešnosti lečenja raka dojke kao i u sprovođenju samopregleda dojki.

U posmatranom periodu, izmenila se i procena sopstvenog rizika za rak dojke ka većem stepenu rizika. Ova procena u velikoj meri zavisi od porodične anamneze i ima značajnog uticaja na ponašanje u odnosu na mamografske preglede. Došlo je i do značajne povećanja broja žena koje su razgovarale o raku dojke sa obolelom osobom ili lekarem, ocene sopstvenog znanja i želje za više informacija o raku dojke.

Od ispitivanih znanja i stavova, u multivarijantnoj analizi kao značajni nezavisni faktori u odnosu na redovne mamografske preglede izdvojili su se: procena sopstvenog rizika za rak dojke, rak dojke u porodici, znanje o mamografiji i razgovor sa ginekologom.

C) Usporedna analiza doktorske disertacije sa rezultatima iz literature

U posmatranom periodu je došlo do povećanja broja žena koje odlaze na preglede dojki, ali je udeo žena starosti 50 do 69 godina koje redovno rade mamografske preglede i dalje vrlo mali, oko 21%, u odnosu na udeo od 75% koji se preporučuje u Nacionalnom programu za rano otkrivanje raka dojke radi postizanja na nivou populacije značajnih rezultata (58). Raskorak koji postoji između pregleda lekara i mamografskih pregleda, u smislu da ima ispitanica koje redovno idu na preglede dojki kod lekara a koje nikada nisu bile ili su bile samo jednom ili povremeno na mamografskom pregledu, ukazuje da je potrebno unaprediti stavove i praksu lekara u smislu upućivanja žena na mamografske preglede.

Jedan od glavnih motiva ispitanica za odlazak na pregled bilo je vođenje računa o zdravlju. Žene koje su navele da vode računa o svom zdravlju značajno češće su odlazile na redovne mamografske preglede, u većoj meri su poznavale simptome raka dojke, znale da mamografija otkriva nepalpabilne tumore dojke i smatrale da znaju dovoljno o raku dojke. Ovi nalazi se uklapaju u koncepciju Modela zdravstvenih ubeđenja, prema kojoj zdravstveno ponašanje, pored ostalih faktora, zavisi i od ubeđenja u efikasnost preventivne mere, procene sopstvene efikasnosti, ličnog identiteta (percepcije sopstvene ličnosti u odnosu na određeno zdravstveno pitanje) i brige o izgledu (osoba misli da se preventivno ponašanje uklapa u sliku koju želi da drugi imaju o njoj) (63, 83, 84, 85).

U 2016. godini, najznačajniji motiv postaje preporuka lekara, naročito ginekologa a u mnogo manjoj meri lekara opšte prakse. Povećao se i broj žena koje navode da su o raku dojke razgovarale sa svojim lekarom, iako taj razgovor nije uvek bio motiv za odlazak na pregled. Ovi rezultati ukazuju na značajan uticaj aktivnosti sprovedenih u sklopu Nacionalnog programa za rano otkrivanje raka dojke između 2009. i 2016. godine kao i na mogućnosti daljeg unapređenja uloge izabranih lekara. U istraživanju sprovedenom među porodičnim lekarima u Kvebeku, Kanada 2010. godine, ispitivana je namera odnosno spremnost lekara da pomognu svojim pacijentkinjama da donesu na informacijama zasnovanu odluku o učešću o skriningu. Lekari uključeni u ispitivanje su izrazili visoku spremnost da pruže podršku ženama pri čemu su kao najveću prepreku naveli nedostatak vremena a kao najveći podsticaj postojanje adekvanih informacija i materijala (130).

U dva istraživanja sprovedena u Brazilu, ispitanice kao razlog što nisu išle na pregled navode to što im lekar nije rekao da treba da idu na pregled i što očekuju da im lekar to kaže kada bude vreme; sledeći razlog bilo je odsustvo tegoba (128, 129). I u istraživanju sprovedenom u

S.A.D. u oblasti sa populacijom nižeg socio-ekonomskog statusa, kao razlog neodlaska na mamografiju gotovo četvrtina žena navodi da čeka preporuku doktora ili medicinske sestre (102). U našem istraživanju, odsustvo preporuke od strane lekara kao razlog što nisu išle na preglede navodi samo mali broj ispitanica. Najveći broj ispitanica navodi da nisu išle na preglede zbog toga što nisu imale tegoba od strane dojki ili zbog toga što nije bilo raka dojke u porodici. Verovanje da od raka dojke obolevaju žene u čijim porodicama je već bilo obolelih je jedno od najčešćih predrasuda vezanih za rak dojke i mamografiju. U istraživanju barijera za skrining mamografiju koje su sprovedeli Stoll i saradnici u SAD, čak 68% žena starosti preko 40 godina je navelo da gotovo sve žene koje obole već imaju majku, sestru, baku ili tetku koja je imala rak dojke (102). Od barijera koje se odnose na zdravstvenu službu, gužva sa dugim čekanjem kod doktora je bila najznačajnija, mada sa značajnim smanjenjem u 2016. godini. U literaturi, od barijera vezanih za zdravstvenu službu pominju se odsustvo zdravstvenog osiguranja u studijama sprovedenim u S.A.D. i, prema rezultatima meta analize sprovedene od strane danskih autora, otežan odlazak na skrining preglede zbog prisustva komorbideteta (96, 97). Od emocionalnih barijera, naše ispitanice navode strah od raka odnosno rezultata pregleda. Prema preglednom članku preko 100 istraživanja iz 26 zemalja, strah igra veliku ulogu u odluci žene da li će ići na pregled i može bude ili motiv za odlazak na pregled ili, nasuprot tome, prepreka. Uprkos napretku u ranom otkrivanju i lečenju mnogih tipova raka, između trećine i polovine opšte populacije u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama navodi da se više plaši raka nego bilo koje druge bolesti (98, 99, 100). Strah od štetnosti mamografije kao barijeru navodi se u istraživanju Hollanda i saradnika u S.A.D., pri čemu je konstatovano da žene uglavnom procenjuju količinu zračenja mamografskog pregleda (105); u našem istraživanju, strah od zračenja navodi samo mali broj žena.

Istraživanja su pokazala da je procena sopstvenog rizika za rak dojke jedan od najznačajnijih parametara u odluci žene za odlazak na mamografiju i da se vrlo često razlikuje od objektivne procene rizika (111). Prema istraživanju sprovedenom pre gotovo dve decenije u Kaliforniji, veliki broj žena potcenjivao je svoj rizik što je bilo u korelaciji sa neznanjem o raku dojke i redim odlascima na preglede (111). Drugo istraživanje u Kaliforniji, publikovano 2012. godine, pokazalo je da je došlo do porasta broja žena koje svoj rizik procenjuju kao visok što je praćeno i većim stepenom zabrinutosti (112). U našem istraživanju, dve trećine ispitanica procenilo je svoj rizik za rak dojke kao umeren (srednji) i isti kao kod drugih žena iste starosne dobi; među ostalim ispitanicama, broj žena koje smatra da ima visok rizik se povećao

u 2016. godini. Kod žena koje su svoj rizik ocenile kao visok ili vrlo visok, gotovo polovina navodi rak dojke u porodici.

Prema multinacionalnom istraživanju sprovedenom 2011. godine u 12 zemalja, uključujući Srbiju, proporcija slučajeva raka dojke koje su žene same otkrile uočivši simptome i znake, obrnuto je srazmerna raspoloživosti mamografskog skrininga u toj sredini; Srbija je bila među zemljama sa najvećim brojem takvih slučajeva (118). Od svih simptoma raka dojke, čvorić u dojci je najčešće prepoznat, dok se prepoznavanje ostalih simptoma razlikuje se od zemlje do zemlje; neprepoznavanje simptoma može da dovede do odlaganja postavljanja dijagnoze i započinjanja lečenja (120). U našem istraživanju, čvorić u dojci identifikovala je većina ispitanica, uvlačenje bradavice oko polovine a ostale simptome značajno manji broj ispitanica.

U našem istraživanju, oko dve trećine ispitanica je navelo mamografiju kao naznačajniji pregled za rano otkrivanje raka dojke kod žena, izjasnilo se da zna šta je mamografija i kada treba započeti redovne preglede. Međutim, samo 42% žena je znalo da mamografija otkriva nepalpabilan tumor. Istraživanja sprovedena u Francuskoj, S.A.D. i Australiji pokazala su da kod žena koje imaju niži nivo znanja o mamografiji postoji manja verovatnoća da će ići na mamografske preglede (57, 102, 123).

Većina ispitanica u našem istraživanju, 92%, smatra da se rak dojke može izlečiti i taj stav nije značajno povezan sa odlaskom na preglede. U istraživanju u Francuskoj, fatalistički stav prema raku dojke bio je povezan sa neodlaskom na mamografske preglede (57).

Osobe mogu dobijati informacije koje će uticati na njihove stavove i ponašanje i iz okruženja odnosno kontakta sa osobama obolelim od raka, bilo da se radi o članovima porodice, prijateljima ili poznanicima (127). U našem istraživanju, 75,7% ispitanica je navelo da zna nekog ko je bolovao ili boluje od raka dojke, i od njih je većina razgovarala sa obolelom osobom o raku dojke; međutim, mali broj ispitanica je razgovor sa obolelom osobom naveo kao motiv za odlazak na pregled dojki a kontakt sa obolelom osobom nije bio značajan prediktor redovnih mamografskih pregleda.

Zainteresovanost osoba za informacije o raku može biti pokazatelj zdravstvene svesti i namere osobe da sprovodi preventivne aktivnosti. U S.A.D., na osnovu rezultata nacionalnog istraživanja o zdravstvenim informacijama, u 2014. godini je 54% odraslih stanovnika tražilo informacije o raku. Osobe koje su tražile informacije o raku su pokazivale veći stepen znanja, pozitivnih stavova i ponašanja u odnosu na prevenciju i skrining (134). U našem istraživanju,

na pitanje da li znaju dovoljno o raku dojke, najveći broj žena u našem istraživanju navodi da zna ponešto, a jedna petina misli da zna dovoljno. Udeo žena koje žele više informacija o raku dojke se sa 68% u 2009. godini povećao se na 76% u 2016. godini. Ova dva odgovora nisu bila značajno povezana sa odlaskom na mamografske preglede. U obe godine istraživanja, ispitanice koje žele više informacija o raku dojke navode da bi to želele kroz razgovor sa stručnjakom, značajno više u 2016. godini. Trećina ispitanica bi želela da informacije dobije putem brošura i drugog štampanog materijala, značajno manje nego u 2009. godini, a oko četvrtine iz TV ili radio emisija ili štampe. Podaci iz našeg istraživanja o smanjenju interesovanja za masovne medije kao izvore pouzdanih informacija o raku dojke i smanjenju uloge medija u motivisanju žena za pregled, ukazuju da je potencijal masovnih medija nedovoljno iskorišćen i da je potrebno pokrenuti komunikacionu kampanju o prevenciji raka dojke.

D) Objavljeni radovi koji čine deo doktorske disertacije

Jovicevic A, Ristic S, Mandic V, Jovicevic D, Rajovic T, Stojanovic-Rundic S, Pekmezovic T. Factors influencing participation in breast cancer opportunistic screening in Belgrade, Serbia. J BUON 2018;23(4)

E) Zaključak (obrazloženje naučnog doprinosa)

Doktorska disertacija „Ispitivanje faktora koji utiču na znanje, stavove i ponašanje žena u odnosu na rano otkrivanje raka dojke“ dr Ane Jovićević, predstavlja originalni naučni doprinos u razumevanju uticaja različitih faktora na ponašanje žena u odnosu na preventivne preglede dojki. Poseban doprinos predstavlja sprovođenje istraživanja u dva termina - u 2009. godini, u periodu usvajanja Nacionalnog programa za rano otkrivanje raka dojke, i 2016. godine, nakon perioda brojnih aktivnosti u vidu obezbeđenja mamografskih kapaciteta, edukacije kadrova, pokretanja organizovanog skrining programa u pojedinim centrima i aktivnosti medija.

Rezultati ukazuju da je kod žena u Beogradu u navedenom periodu došlo do značajnih promena u znanju, stavovima i ponašanju vezanim za rak dojke i rano otkrivanje raka dojke. Udeo žena koje odlaze na kliničke i mamografske preglede dojki se značajno povećao u svim starosnim grupama. Po pitanju motivacionih faktora, najznačajniji rezultat je da je došlo do značajno veće uključenosti i uticaja lekara, naročito ginekologa, na odluku i odlazak žena na mamografske preglede dojki iako još uvek ima dosta prostora za poboljšanje. Sa druge strane,

uticaj sredstava javnog informisanja je oslabio što ukazuje da je potrebno uključiti medije i pokrenuti komunikacionu kampanju. Istraživanje je ukazalo i na najznačajnije barijere odlasku na preglede, vezane za predrasude žena ili zdravstveni sistem, kao i nedovoljna znanja iz pojedinih važnih segmenata, na primer prepoznavanje simptoma raka dojke. Na ova pitanja trebalo bi usmeriti poruke medijske kampanje i edukacije žena od strane zdravstvenih radnika.

Ova doktorska disertacija je urađena prema svim principima naučnog istraživanja. Ciljevi su bili precizno definisani, naučni pristup je bio originalan i pažljivo izabran, a metodologija rada je bila savremena. Rezultati su pregledno i sistematično prikazani i diskutovani, a iz njih su izvedeni odgovarajući zaključci.

Na osnovu svega navedenog, i imajući u vidu dosadašnji naučni rad kandidata, komisija predlaže Naučnom veću Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu da prihvati doktorsku disertaciju dr Ane Jovićević i odobri njenu javnu odbranu radi sticanja akademske titule doktora medicinskih nauka.

U Beogradu, 25.04.2018.

Članovi Komisije:

Prof. dr Darija Kisić-Tepavčević

Prof. dr Marina Nikitović

Prof. dr Ferenc Vicko

Mentor:

Prof dr Tatjana Pekmezović
